

М.П. Денисенко

*доктор економічних наук, професор,
Київський національний університет технологій та дизайну*

С.В. Бреус

*кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет технологій та дизайну*

Вища освіта в Україні: проблеми та перспективи

Стаття присвячена розгляду питань, пов'язаних з необхідністю розроблення комплексу заходів задля забезпечення якості вищої освіти в Україні з точки зору державного регулювання сфери освіти.

Статья посвящена рассмотрению вопросов, связанных с необходимостью разработки комплекса мероприятий для обеспечения качества высшего образования в Украине с точки зрения государственного регулирования сферы образования

Article considers the issues associated with the need to develop a set of measures to ensure the quality of higher education in Ukraine in terms of state regulation of education.

Ключові слова: освіта, вища освіта, іноваційна освіта, державне регулювання вищої освіти

Постановка проблеми

В сучасних умовах освіта є одним із найважливіших факторів, які забезпечують економічний розвиток України. Саме освіта значною мірою обумовлює завтрашній день планети та світового співтовариства в цілому, в якому зростає розуміння ролі освіти як інструмента стійкого розвитку і забезпечення добробуту людей [1].

XXI ст. – це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості і культури всього населення набувають вирішального значення для

економічного і соціального поступу країни. Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави на найближчі два десятиліття вимагають глибокого оновлення системи освіти, зумовлюють її випереджувальний характер.

Відповідно до щорічного звіту ООН конкурентоспроможність країн світу в XXI ст. визначатиметься не природними і навіть не фінансовими ресурсами, а кваліфікацією робочої сили. Не випадково Японія, що претендує на світове лідерство, оголосила про готовність переходу до обов'язкової вищої освіти. Тому головною метою кожного вищого навчального закладу країни має стати великомасштабна діяльність з підвищення освітнього рівня нації, оскільки незворотність реформ можлива тільки при підготовці не менше 25% працездатного населення до нових соціально-економічних умов [2].

Входження України у світовий освітній простір зумовлює приведення вітчизняних освітніх стандартів у відповідність з нормами світового співтовариства. Суспільство стає дедалі більш людиноцентристським. Отже, індивідуальний розвиток людини, особистості за таких умов є, з одного боку, основним показником прогресу, а з іншого – головною передумовою подальшого розвитку суспільства. Тому найбільш пріоритетними сферами в XXI столітті стають наука – як сфера, що продукує нові знання, та освіта як сфера, що олюднює знання і насамперед забезпечує індивідуальний розвиток людини. І тільки країна, яка забезпечує пріоритетний розвиток цих сфер, зможе претендувати на гідне місце в світовому співтоваристві та бути конкурентоспроможною [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, пов'язані з дослідженням важливості освіти, зокрема вищої, задля підвищення рівня економічного розвитку України розглядалися великою кількістю авторів, зокрема таких як: Ю.Богач, Т.Боголіб, Є.Бойко, О.Василик, Д.Грішнова, Б.Данилишин, К.Грищенко, М.Євнух,

В.Євтушевський, С.Єрохін, І.Каленюк, В.Кремень, К.Корсак, В.Куценко, В.Луговий, С. Михаць, О.Навроцький, Ю.Ніколенко, С.Ніколаєнко, К.Павловський, К.Павлюк, О.Поліщук, О.Сидоренко, А.Чухно, Г.Штейн, В.Юхименко, В.Яблонський та інші.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на численну кількість публікацій з цієї теми в науковій літературі не знайшли комплексного висвітлення питання, пов'язані з дослідженням взаємозв'язку якості освіти з державним регулюванням сфери освіти, потребами роботодавців і можливостями ВНЗ України.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розробка заходів щодо посилення ролі держави в підвищенні рівня якості вищої освіти в Україні з урахуванням можливостей вищих навчальних закладів (ВНЗ) та потреб роботодавців в кваліфікованих фахівцях.

Виклад основного матеріалу дослідження

Модернізація української освіти безпосередньо пов'язана з виконанням Болонських домовленостей, її інтеграцією в європейський освітній простір [4]. В Україні активний розвиток Болонського процесу розпочався фактично з прийняття МОН Наказу №49 від 23.01.2004 «Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки». До 2010 р. було заплановано створення європейського наукового й освітнього простору задля розширення можливостей випускників, збільшення мобільності громадян на європейському ринку праці та конкурентоздатності європейської вищої школи. Для досягнення цієї мети процес передбачав: прийняття зручної та зрозумілої градації дипломів, ступенів і кваліфікацій; запровадження двоступеневої структури вищої освіти; запровадження визнаного на європейському просторі вченого ступеня доктора філософії; використання єдиної системи кредитних одиниць (системи ECTS – European Community Course Credit Transfer System), яку ще називають системою кредитних

одиниць, кредитних заліків, кредитних рівнів або залікових одиниць; запровадження уніфікованих і визнаних на європейському просторі додатків до диплома; напрацювання та підтримування європейських стандартів якості із застосуванням порівняльних критеріїв, механізмів і методів їх оцінки відповідно до вимог ENQA; усунення наявних перешкод для збільшення мобільності студентів, викладачів, дослідників і управлінців вищої школи [5].

Проте, незважаючи на активне впровадження у ВНЗ основних положень кредитно-модульної системи більшість експертів визнають, що рівень знань студентів в Україні став значно нижчим, а вчитися стало складніше через те, що більшість ВНЗ України по-своєму сприйняли Болонський процес, а отже і використали його у власних інтересах [6].

Від рівня технологічного розвитку кожної країни залежить не тільки її економічна могутність і рівень життя населення, але і становище цієї країни в світовій спільноті, можливості економічної і політичної інтеграції з іншими країнами, а також розв'язання проблем національної безпеки. У той же час рівень розвитку і використання сучасних технологій в тій або іншій країні визначається не тільки розвитком матеріальної бази, але головним чином – рівнем інтелектуалізації суспільства, його здатністю проводити, засвоювати і застосовувати нові знання. Все це має тісний зв'язок з рівнем розвитку освіти в країні [7].

В сучасних умовах, в умовах реалізації євроінтеграційних пріоритетів України, виникає необхідність взаємодії освіти і науки з реальним економічним простором, налагодження форм та механізмів зв'язків з фінансовими, соціальними інститутами задля вирішення нових ринкових завдань - підготовки висококваліфікованих кадрів відповідно до потреб ринку праці, впровадження наукових досліджень у сучасне виробництво тощо [2].

Основні фактори, які справляють вплив на погіршення якості освіти в Україні можна поділити на внутрішні (пов'язані з викривленим сприйняттям та провадженням в життя ВНЗ положень кредитно-модульної системи, які не

сприяють підвищенню рівня знань у студентів) та зовнішні (пов'язані з впливом держави на систему освіти в Україні).

До внутрішніх можуть бути віднесені такі [6]:

1. Підвищення обсягу матеріалу, який відводиться на самостійне опрацювання. Фактично більше 50-60 % матеріалу навчальної програми відводиться на самостійне опрацювання. Самостійна робота студентів в більшості ВНЗ України, на переконання багатьох фахівців виступила чи не найбільшою вбивцею рівня знань у студентів, так як зводиться вона в більшості випадків до рукописного написання конспектів, пошук рефератів в Інтернеті тощо, так як згідно з кредитно-модульною системою – рейтингова оцінка студенту виставляється з урахуванням усіх навчальних здобутків і зокрема має три складові (модулі) – лекційний, практичний і самостійний. Зважаючи на те, що оцінка має середньозважений характер, то найбільшу вагу має самостійний модуль, так як на нього відводиться найбільше академічних годин навантаження.

2. Накопичувальна система оцінок. За цієї системи заліки та екзамени втратили свою роль, так як фактично легалізовано знайому ще з радянських часів систему "автоматів", коли кращим студентам виставлялися оцінки без їх присутності на екзамені. Таким чином результати екзамену можуть залежати від окремих викладачів та адміністрації навчального закладу. Також особливістю є те, що оцінка не так давно має середньозважене вираження. Тобто оцінка знань і навчальних досягнень студентів визначається за формулою, яка враховує кількість годин відведених на той чи інший вид робіт та складається з трьох складових блоків – самостійний, теоретичний та практичний. Цей пункт робить обов'язковим для студентів відвідування усіх навчальних занять (лекцій, практичних занять, колоквиумів), так як кожен з так званих видів робіт має бути оціненим. Хоча з точки зору педагогіки вищої школи, лекція виступає лише однією із форм викладу дидактичного матеріалу.

3. Невідповідність дисциплін, які викладають в Україні європейським, а також перспектива взаємозарахування навчальних досягнень між різними навчальними закладами як всередині України, так і в Європі. Такі заходи повинні були сприяти мобільності студентів між вищими навчальними закладами в межах ЄС, спрощенню можливості працевлаштування студентів, підвищенню якості освіти, враховуючи вимоги часу, у тому числі ринкової економіки та все більшого прикладного характеру знань.

Україна уклала численні міжурядові міжнародні угоди про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання. Проте кількість ВНЗ України, які запровадили спільні програми та присвоюють національно визнані ступені спільно з вишами інших країн, становить лише 3 % від загальної кількості українських ВНЗ [8].

5. Номінальна автономія українських ВНЗ. Автономія ВНЗ, така як в країнах ЄС та США, в Україні існує тільки на папері. В цивілізованих країнах автономія навчального закладу визначається перш за все економічною незалежністю закладів від держави, конкурентними засадами існування вищої школи, поєднання наукових засад існування та надання послуг вищої освіти. В Україні ж держава виступає замовником освітніх послуг та формує стандарт вищої освіти. Проте, враховуючи, що у сучасних умовах попит на фахівців визначають роботодавці, а не держава, ті спеціальності і рівень підготовки випускників, в першу чергу, повинні влаштовувати роботодавців.

До зовнішніх факторів, які знаходяться в межах керування держави належать такі:

1. Низькі обсяги фінансування з державного бюджету. Державне фінансування вищої освіти та науки в Україні є вкрай незадовільним і не відповідає вимогам і нормам Законів України "Про освіту" та "Про вищу освіту". Відповідно держава втрачає передові позиції щодо рівня освіченості громадян, скорочуються масштаби та рівень якості підготовки науково-

педагогічних кадрів, помітно погіршуються умови для творчої роботи вчених та викладачів [9].

Закони України про освіту і науково-технічну діяльність чітко визначають відсоток ВВП, який має виділятися на освіту і науку. Ці показники, відповідно, дорівнюють 10 і 1,7 %. Залишковий принцип державного фінансування науки і освіти в обсязі 0,3-0,5% ВВП є однією з основних причин відсталості української науки. Адже, якщо в державі на науку припадає менше ніж 2% ВВП, розпочинаються руйнівні процеси не лише в самій науці, а й в економіці і суспільстві в цілому. Для прикладу цей показник складає 3,5% в Ізраїлі, 2,75% – в Японії, 2,05% – в США. Про абсолютну величину вкладень тут і говорити не доводиться. А це визначає і відповідну віддачу і відповідні наслідки, і відповідну перспективу соціально-економічного розвитку. Тому навіть передбачені Законом України «Про науку і науково-технічну діяльність» 1,7% ВВП не допоможуть розв'язати проблему [9].

2. Незадовільний стан науково-дослідної діяльності ВНЗ на сучасному етапі. Світовою практикою доведено, що лише тісне поєднання освіти з наукою є запорукою забезпечення високої якості освіти та належного інтелектуального супроводу державотворення. Це є й провідною вимогою Болонської декларації щодо інтеграції європейської вищої освіти [10].

Сьогодні українська наука, і зокрема, наука ВНЗ, перебуває в критичному стані, який не тільки не відповідає потребам сучасної якісної освіти, а й створює реальну загрозу національній безпеці держави. Для більшості вчених, що працюють у ВНЗ України, наукова діяльність перетворилася в хобі, а викладач-науковець став у кращому випадку викладачем-методистом.

3. Низький рівень інноваційності освіти. В усі часи відносно невисокі показники науково-дослідної роботи в Україні були чи не найголовнішою причиною того, що жоден наш університет не зміг увійти до 500 найбільш рейтингових університетів світу.

Тут ніякі технопарки чи дослідницькі парки, розвиток яких планується поставити в центр проблеми, реально не допоможуть. Усе залишиться на рівні декларацій, як це вже було, коли Україна розвивалася то в умовах «перехідної економіки», то «економіки конкурентоспроможної», то «економіки ринкової» [9].

В усіх випадках для України тут постають два не зовсім обнадійливих аспекти. По-перше, на що спрямувати інновації, не маючи реальної збалансованої програми розвитку та не визначившись з різким зменшенням ресурсо- і енергопотоків. По-друге, що Україна може репрезентувати в цьому інноваційно-технологічному процесі. У зв'язку з величезними втратами в нашій науці, а отже, й освіті, Україна мало що може самостійно робити на рівні сучасного "hi-tech ". Сьогодні на це спроможні лише США, Японія, деякі європейські та інші заможні країни, де за уже створеної належної наукової інфраструктури на одного науковця припадає щорічно 100-200 тис дол. Європа, як завдання, говорить про суму 1 млн. євро. За нашої ж занедбаної наукової матеріально-технічної бази йде близько 2 тис. дол. щорічно на науковця [9].

Виробництво знань є головним джерелом економічного розвитку. Так, у Норвегії і Данії інвестиції в сектор знань становлять 8,3% ВВП; в США - 5,7%, в Індії витрати складають 3,5%. Відстаючи від розвинутих країн за інвестиціями в нашу освіту, ми знижуємо її конкурентоспроможність. Країна може стати конкурентоспроможною тільки у тому випадку, коли сировинна економіка зміниться на економіку знань [11].

У Росії, наприклад, для кращих ВНЗ і шкіл країни, які використовують сучасні методи і форми навчання, забезпечують якість підготовки фахівців, починаючи з 2006 року встановлено державну грантову підтримку. Не зважаючи на значне зростання видатків на освіту, Росія за рівнем витрат відстає від передових країн. Уряд країни навіть в умовах фінансово-економічної кризи значне збільшував обсяги видатків в сферу освіти, забезпечуючи не тільки її існування, але і її розвиток [11].

Торгівля освітніми послугами – це товар, який постійно оновлюється (на відміну від природних ресурсів). На торгівлі освітніми послугами США, Великобританія, Австралія, Франція, ФРН, заробляють більше 100 млрд. дол. щорічно. Проте, ці країни здійснюють і великі вкладення в освіту. Поки, що рівень державної підтримки освіти у нас низький. В 2008 р. витрати на одного студента в Україні склали близько 1 тис. дол., в Росії - 1,5 тис. дол. в США і Канаді - 23-24 тис. дол. у Великобританії та Франції -11-12 тис дол. Країни, які недостатньо інвестують в освіту, не можуть розраховувати на динамічний розвиток ВВП. В освіті є інша сторона – структурний елемент соціуму, який активно впливає на розвиток сучасного суспільства, в тому числі на його економіку. Від неї залежить - чи буде країна експортувати сировину або, як високо розвинуті країни – від США, ФРН, Японії до Південної Кореї та Сінгапуру, вийде на ринок із високотехнологічною продукцією. Так, що становище в країні освітньої системи доленосне для самої країни, вона разом із наукою визначає наше майбутнє [11].

Визначаючи свою політику у сфері освіти, кожній країні світу бажано брати до уваги заяву лідерів «Великої вісімки» в Гленіглсе в 2005р., які підтримували програму забезпечення безкоштовної, повноцінної освіти для всіх дітей до 2015р., принципи Декларації ЮНЕСКО, яка була прийнята в Саламанці, програми «Освіта для всіх». В цих документах зафіксовано, що кожна людина, незалежно від соціальної, етнічної, конфесіональної, тендерної приналежності, повинна мати доступ до повноцінної якісної освіти, до участі в управлінні освітою до вироблення програм, які спрямовані на творчу реалізацію особистісного потенціалу, перш всього потенціалу молоді [11].

Для України сьогодні головним є переорієнтація із сировинної економіки на інноваційну. Проте, як і раніше, бюджет країни більш чим наполовину залежить від сировинних секторів промисловості. Навіть в Арабських Еміратах зменшується така залежність; вони повертаються до економіки знань, інноваційної економіки, яка передбачає наявність такого

носія знань – талановитих вчених, які виростають із обдарованих дітей. Емірати не шкодують грошей на пошук обдарованих дітей і їх освіту (звичайно безкоштовну) в кращих елітних університетах світу [11].

Висновки

Вказаний стан справ у науці і освіті призводить до того, що знижується престиж роботи науковця і викладача, якість підготовки сучасних випускників як очима роботодавців, так і очима випускників. Так, близько чверті (26%) роботодавців вказали на те, що за останні 5 років якість підготовки випускників в українських ВНЗ погіршилася, на думку 30% – що не змінилася, і 20% роботодавців впродовж останніх років зауважили покращення якості підготовки молодих спеціалістів. Серед загальних тенденцій, які могли б описати особливості та характеристики сучасного випускника, респонденти під час експертних інтерв'ю багато говорили про падіння за останні роки середнього рівня знань. Маючи на увазі не тільки про знання за фахом, але й недостатній рівень базової грамотності. Значною проблемою абсолютно для всіх випускників, незалежно від рівня їхньої теоретичної підготовки, компанії вважають відірваність знань від практики, непідготовленість до роботи в реальному бізнесі і нерозуміння того, як цей бізнес працює. Оскільки саме ця проблема зустрічається найчастіше, всі опитані компанії намагаються вирішувати її власними силами – шляхом додаткового навчання «новачків» безпосередньо в компанії, а також співробітництва з ВНЗ [12].

З точки зору студентів рівень освіти в Україні також є критичним, так за хорошу освіту та високий рівень знань борються всього 38% опитаних студентів, а на диплом престижного вищого навчального закладу розраховують 10% [13].

При цьому, до сучасної української освітньої системи студенти ставляться вельми критично: 41% з них вважають, що вона забезпечує посередній рівень освіти, 7,5% – низький і дуже низький, 40% – загалом оцінюють рівень освіти як досить високий і 8% – як дуже високий. Хотіли б

навчатися за кордоном 55% респондентів (29% утрималися б від цього). Головними перешкодами для отримання освіти за кордоном студенти назвали нестачу грошей (51,5%), недостатнє знання іноземних мов (33%), відсутність інформації про такі можливості (21%) і невизнання в Україні іноземних дипломів (9%) [13].

Нарощування кількості внутрішніх проблем наряду з зовнішніми може призвести до зниження престижності вітчизняного диплома до нульового рівня. Задля покращення ситуації в сфері освіти та підвищення її авторитету потрібно мобілізувати зусилля роботодавців, ВНЗ та держави. Для цього необхідно реалізувати комплекс заходів, основними з яких мають стати такі [14]:

1. Здійснення глобалізації та інкорпорації ВНЗ та встановлення над ними жорсткого державного контролю, зважаючи на Конституцію України.

2. Докорінна реформація системи освіти, проте зміни повинні бути раціональними, доцільними, обережними й обґрунтованими

3. Наявність конкуренції у ВНЗ державної форми власності та приватних. В Україні існує велика кількість ВНЗ куди прийом проводиться не на конкурсній основі (як цього вимагає конституція), а задля ліквідації постійних недоборів приймають усіх охочих.

4. Повернення державі монопольного права на заклади вищої освіти, а бюджет ВНЗ, у яких студенти навчаються за кошти держави повинен бути сформований за рахунок слухачів, які навчатимуться за контрактом.

Література

1. *Архипова С.П.* Якість о світи у контексті вимог сучасності [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті:

http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N135/N135p011-014.pdf

(02.05.2013) – Назва з екрану.

2. *Буличева Н.А., Пивовар Ю. І.* Сучасні правові та організаційні проблеми фінансування вищої освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті:

<http://radnuk.info/statti/255-finpr/3593-2010-01-29-18-50-22.html>

(02.05.2013) – Назва з екрану.

3. Освіта України в ХХІ столітті: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://ua.textreferat.com/referat-13090-1.html> (02.05.2013) – Назва з екрану.

4. *Кудрявцева О.А.* Тестування як засіб перевірки якості знань з дошкільної педагогіки студентів педагогічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2009_7/2_rozdil/Kudryavtseva.htm (02.05.2013) – Назва з екрану.

5. *Радомська Л.А., Стадній А.С.* Українська система вищої освіти: переваги й недоліки болонського процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Radomska_Stadniy.php (02.05.2013) – Назва з екрану.

6. *Турчин Я.* Болонський процес та зона вільної торгівлі з ЄС: спільне для України?! [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/areal90/a88554> (02.05.2013) – Назва з екрану.

7. Актуальні освітянські проблеми сьогодення. Інформатизація освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z809_page_7.html (02.05.2013) – Назва з екрану.

8. *Богачевська І., Карпенко М.* Болонський процес в Україні: стан та проблеми реалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/May08/09.htm> (02.05.2013) – Назва з екрану.

9. *Хайнацька Ю.Ю., Гордєєва Т.А.* Аналіз фінансування видатків на освіту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://intkonf.org/haynatska-yuyu-gordeeva-ta-analiz-finansuvannya-vidatkiv-na-osvitu-v-ukrayini/> (02.05.2013) – Назва з екрану.

10. *Дробноход М.* Сьогодення і проблеми вищої школи України

[Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Drobnokhod2.htm> (02.05.2013) – Назва з екрану.

11 *Боголіб Т.М.* Розвиток інноваційної економіки і елітна освіта // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.disserlib.com/left_menu%20папка/rozvitok.php (02.05.2013) – Назва з екрану.

12. Випускники українських ВНЗ очима роботодавців [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.yourcompass.org/PDF%20Tables/Employees%20on%20University_Graduates.pdf (02.05.2013) – Назва з екрану.

13. Студенти критично оцінюють рівень освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://osvita.ua/vnz/news/17104/> (02.05.2013) – Назва з екрану.

14. *Палисюк О.* Основні проблеми системи вищої освіти в Україні та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.osvitata.com/osvita-ta-vlada/osnovni-problemi-sistemi-vischo-osviti-v-ukra-ni-ta-shlyachi-ch-virishennya.html> (02.05.2013) – Назва з екрану.